

РЕЗЮМЕ

В. А. Артюх. Идея прогресса в украинской консервативной историософии 20-х годов XX века.

В статье рассматривается проблема прогресса в украинской историософии на примере анализа взглядов Вячеслава Липинского и Дмитрия Донцова. Делается вывод, что категория прогресса у названных мыслителей существует лишь в паре с категорией консервирования общественных изменений.

Ключевые слова: украинская историософия, прогресс, консерватизм.

SUMMARY

V. A. Artyukh. The Idea of Progress in Ukrainian Conservative Philosophy of History of 20's of the 20th Century.

In the article the problem of advancement is examined in Ukrainian Philosophy of History on the example of analysis of looks of Vjyatsheslav Lypyn'ski and Dmytro Dontsov. Drawn conclusion is that the category of advancement for the adopted thinkers exists only in a pair to the category of preserving of public changes and within the range of family development concept.

Key words: Ukrainian histrysophy, progress, conservatism.

УДК 21:14

Т. В. Гаврилюк

Національна академія статистики, обліку
та аудиту Держкомстату України

ОНТОЛОГІЧНО-АНТРОПОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ СВОБОДИ ВОЛІ В ХРИСТІЯНСТВІ

В статті здійснений порівняльний аналіз розуміння свободи волі у православ'ї, католицизмі та протестантизмі. Показано, що відмінності у розумінні свободи пов'язані з догматичними розбіжностями у розумінні Бога. Виявлено, що в православ'ї свобода людини проявляється через обожнення, в католицизмі через розум, а протестантизм оголошує акт віри як єдиний прояв людської свободи.

Ключові слова: людина, онтологія, антропологія, свобода, обожнення, православ'я, католицизм, протестантизм.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими, практичними завданнями. Актуальність даного дослідження пов'язана насамперед зі специфікою феномена свободи, який виражає найбільше й найсильніше прагнення як сучасної людини, так і попередніх поколінь. У наш час ця тема є найбільш обговорюваною як в філософсько-релігійнознавчих колах, так і у правовій, соціальній та культурній площині, що пов'язано з об'єктивними демократичними процесами українського соціуму. Навколо цього прагнення точаться дискусії в будь-якій галузі знання, а найбільше вони виявляються у філософії та релігії. Варто зауважити, що останньої крапки у питанні про свободу волі ще не поставлено, однак виокремлено деякі

межі, в яких можлива дискусія, – онтологія, антропологія, есхатологія. У релігії це – насамперед усвідомлення співвідношення свободи вибору людини і божественного провидіння щодо буття світу. По-друге, свобода вибору постає своєрідним модусом, що визначає людину як «образ і подобу Божу». По-третє, свобода вибору є вибором між злом та добром, між хибною та істинною релігією, що визначає не лише земне життя людини, але й потойбічне.

У християнстві найгострішим є співвідношення універсалізму Божественної волі, з одного боку, та моральних зусиль людини до поєднання з Богом – з другого. Позиція християнства у розв’язанні зазначеної проблеми не є однозначною і залежить від основного акценту у розумінні цієї взаємодії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З позицій християнства вперше питання про свободу волі порушують християнські апологети Ориген, Пелагій, Августин, Фома Аквінський та інші. Загостреної дискусії досягає це питання у працях Ж. Кальвіна, М. Лютера, Ф. Меланхтона, Е. Роттердамського. В сучасному світі це питання настільки актуальне, що не залишає осторонь майже жодного із філософів. Проблему свободи всебічно досліджують українські релігієзнавці М. Бабій, В. Єленський, А. Колодний, Л. Пилипович, П. Яроцький та ін. Проте, залишається відкритим питання: чи досягли основні християнські конфесії єдиного погляду на свободу волі людини в результаті двохтисячолітньої філософсько-теологічної рефлексії?

Мета статті – здійснити компаративний аналіз розуміння свободи волі у філософських працях та доктринальних положеннях основних християнських конфесій.

В українському релігієзнавстві свобода розкривається у площині свободи совісті (релігії) і визначається як фундаментальна людська цінність, «природне, невідчужуване право кожної людини», «що знаходиться в нерозривному взаємозв’язку із світоглядними горизонтами буття людини і є важливим елементом життєдіяльності особистості в соціумі» [2, 6]. У релігії свобода постає як свобода волі і виражає онтологічно-антропологічний універсум людини.

Християнське світобачення розкриває цікаві онтологічні підвалини людського буття. З того моменту, коли людина скористалася свободою волі, якою наділив її Бог, людське буття втратило свою цілісність, оскільки в ньому співіснують, здебільшого дисгармонійно, дві волі – божественна та людська. Божественна воля є творящою, життєдайною та цілепокладаючою добро. Людська воля є теж творящою, але її спрямованість із зародження є двополусною. З одного боку, вона збігається з божественною і тоді людина стає співтворцем Бога, уподібнюється Йому і в довершеному стані зливається з Ним. З другого боку, у результаті гріхопадіння людська воля спрямована проти Бога і її

творчий вимір створює руйнацію і смерть. Уся історія людства є боротьбою цих двох напрямів людської свободи.

Отже, проблема свободи волі – наріжний камінь як християнської антропології, так і християнської онтології. Найскладнішим у цьому аспекті постає питання про межі людської свободи. Від його вирішення тісно залежить й онтологія світу. Буття, створене Богом поза людиною, є досконалим і на цій досконалості людина створює бурхливу діалектику добра і зла. *Чи можливо вийти за її межі? Звести зло до того мінімуму, коли воно перетвориться на ніщо, небуття? І ствердити добро такою мірою, щоб і буття людини досягло тієї досконалості та гармонії, яка притаманна світові поза людиною?*

Згідно з християнським віровченням свобода – це один із проявів образу Божого в людській природі [8]. Образ Бога означає наявність у людини волі, розуму, моральності – тих якостей, які виявляють у ній особистість. Також образ Бога означає, що людина є «Його рід» (Дії 17:28). Будучи частиною її природи, образ Бога в людині залежно від самовизначення свободи може переходити в подобу Божу або ж повністю затуманюватися гріхом, але ніколи не зникає.

Як це не парадоксально, свобода людини починається з її негативного полюса – здійснення зла*. Оскільки у християнській онтології Бог (Сущє) є «безтілесний та невидимий Дух», в повноті «Бог всеблагий», тобто Він єдиний має досконалу любов до всього сущого і в цій любові не має і не може існувати можливості для нелюбові, тобто зла, смерті, руйнації, то закономірно виникає питання: звідки походить останнє? Зло, як стан створеної природи, є породженням останньої і розуміється як відсутність добра, тобто відсутність божественної благодаті. На відміну від ангелів, людина, як уже зазначалося вище, не позбавляється образу Божого і відповідно через свою діяльність та ментальну сферу самотійно і свідомо творить зло, відхиляючись від волі Божої, Його заповідей. Це неминуче призводить до зміни людської природи – від повного та завершеного «образу та подоби Бога» до неповного «образу» враженого гріхом. Гріхопадіння перших людей розкривається саме у протиставленні власної волі Божественній. Цим актом Адам відділив себе від Бога. Власним вибором він зумовив і зміну людської природи – відірвана від Бога (який є безсмертя та джерело життя), позбавлена можливості прямого спілкування з Ним, людина стала смертною. Наслідком свобідного волевиявлення перших людей є поява на землі нової (створеної людиною, а не Богом) форми життя: життя у хворобах, руйнації та смерті. Рід людський (нащадки Адама), отже, живе одночасно у двох світах – у створеному Богом і у створеному людиною середовищі. «Викликаний

* Зло – це стан особистісних істот, які свідомо відвернулися від Бога. Вперше такого стану набувають ангели на чолі із Сатаною, які проявили свободу непокорі Богові з метою ствердження себе як Бога. В результаті цього акту вони були позбавлені блаженства (тобто радості) і перетворилися на злих, темних духів.

гріхопадінням розпад вразив не лише фізичне існування людей: будучи відрізними від Бога, Адам та його нащадки підпали під вплив гріха та диявола. Кожна народжена людина приходить у світ, в якому гріх панує навколо, – в світ, де зло творити легко, а добро важко» [3, 231]. Це зумовлює специфічний стан людської природи – стан вибору. Свобода волі актуалізує як внутрішню, так і зовнішню діалектику добра і зла – співіснування світу, створеного Богом, і Його промислу та світу, створеного людиною і наслідків її свідомих дій.

Співвідношення промислу Божого та меж свободи волі людини є досить складним питанням. Як зауважує М. О. Булатов: «У всіх варіантах теодицеї бачимо одну нерозв'язану проблему, яка складається з двох протилежних положень, – з тези: свобода волі існує, інакше Бог буде творцем зла, і антитези: якщо є свобода волі, то Бог втрачає абсолютність і людина занадто підноситься» [4, 19]. Ця проблема постає у філософії християнських апологетів і завершується появою трьох точок зору на її розв'язання – православної, католицької та протестантської.

Справжню свободу волі як свідому відмову від зла, свідому здатність не творити зло стверджував Пелагій. Він зауважував, що людина має справжню свободу волі, яка може вести її і шляхом добра, і шляхом зла. Таке розуміння було засуджено Церквою як єресь, оскільки «доки людина намагається жити, спираючись лише на власні сили, без Божественної благодаті, яка її звільнює, вона є здобиччю гріха» [1, 451].

Ориген зауважував, що «здійснювати добро є повною волею людини, хоча спасіння її залежатиме від Бога незрівнянно більше, ніж від самої людини» [7, 213].

Проблема співвідношення Промислу Божого та свобідного воління людини загострюється у філософії Августина. На його думку, остаточний вибір на користь добра надміру залежить від Бога. Людина здатна здійснювати добро лише за допомогою благодаті. Але не всі люди сприймають благодать належним чином. Свобода волі проявляється у тому, що людина здатна або почути покликання Бога, або ні. Ця здатність не притаманна всім людям однаково. Можна сказати так, що Бог кличе всіх людей, але той, хто його почує, визначається самим Богом. Якщо людина творить добро, то це швидше тому, що сам Бог керує її бажанням, а не завдяки її власному вибору. Таким чином, певна кількість людей здійснює істинну свободу, коли слідує волі Божій. Якщо це відбувається, воля людини зливається з волею Бога, відбувається поєднання особистості людини та особистості Бога в акті любові. Ті ж люди, які не відгукнулися на покликання Бога, поступово занурюються у гріхи настільки, що остаточно втрачають можливість урятуватись.

Отже, перш ніж визначати межі свободи волі людини, слід визначитися із межами передбачення Божого. Усі християнські конфесії визнають, що Бог є «Вседержитель, Владика та Цар». Відтак Він знає все і здійснює все за Своєю незмінною волею. Відповідно все, що відбувається у створеному ним

світі, відбувається за необхідності по волі Божій. Свобода волі людини саме тут має своє обмеження. Наділяти людину свободою волею у справах божественних, які ми можемо визначити, відповідно до нашого дослідження, як доля світу та людини, неможливо, свобода волі існує лише у справах людських. Стосовно людини воля Божа відома – через викупну жертву Ісуса Христа Бог спасає людство від первородного гріха і це уможливлює спасіння кожної окремої людини для життя вічного. Цю істину людина ні власними силами, ні завдяки власній свободі волі ніколи б не пізнала, «як би їй не було відкрито Святим Духом» [6]. Відповідно у справі спасіння (справі божественній) людська воля зводиться нанівець. Сам Бог хоче спасіння людського і за власною волею накладає на людину необхідність. «Необхідно розрізняти волю Божу та людську, всесильну та безсильну. Всемогутність Божа і Його передбачення не залишають місця людській волі». Відтак воля Божа є першочерговою порівняно із людською волею. Творець визначає остаточну долю свого творіння. Надмірний акцент на наперед визначеності Божій зумовив появу «фаталістичної» філософії протестантизму, яку започаткували Ж. Кальвін та М. Лютер. Вони практично позбавляють людину свободи волі, оскільки жодне рішення, яке б вона не прийняла, зумовлюється, на їх думку, волею Бога. І сам Бог відомим лише одному Йому чином одних людей засуджує до спасіння, інших до загибелі. Теоретично позбавляючи людину свободи волі, вони практично залишають за нею вибір – єдиним фактом спасіння людини є віра. «Павло, – зауважує Лютер, – порівнює того, хто робить, з тим, хто не робить, і не залишає між цими двома нічого середнього. Він говорить, що тому, хто робить, не ставиться праведність, але стверджує, що тому, хто не робить, вона ставиться» [6]. Таким чином, перед Богом ніякої праведності, крім віри, не існує.

Полеміка про межі впливу божественної благодаті на свободну волю людини виходить за межі образу людини і переходить до образу Бога. Тому вона неодноразово протягом історії буде загострюватись. Як зауважувалося вище, свобода волі – це один із проявів образу Божого в людині, тому остаточне позбавлення людини свідомого вибору практично означає позбавлення людини образу Божого, що неможливо. Водночас ствердження наперед визначення Богом окремих людей до спасіння позбавляє Бога таких якостей, як справедливість та милосердя, що теж неможливо. Якщо визнати, що у справі спасіння дії людини не мають значення, то «більша половина Священного Писання буде здаватися позбавленою смислу» [6].

Отже, свобода волі людини здійснюється в межах вибору між добром і злом і закінчується в межах Промислу Божого.

У справах людських, тобто в межах вибору між добром і злом, людина є «носієм того таємничого начала свободи, яке робить її волю першопричиною певних дій, нічим іншим, крім цієї волі, не обумовлених» [9, 164]. Свідомо обираючи добро, людина обирає Бога і стає на шлях обожнення, практично вона виходить за межі вибору. Святителі Григорій

Богослов, Григорій Ниський розрізняли в людині волю природну* і волю гномічну, таку, яка здійснює вибір. Унаслідок гріхопадіння воля за Максимом Ісповідником стає більшою мірою дискурсивною, окутаною сіткою причинності. Така воля є недосконалою. Досконалість слідує покликанню Божому не обираючи. Таким чином, свобода вибору – це тимчасовий стан людської природи, який у довершеному вигляді переходить у стан істинної свободи – слідування волі Божій.

Пізнаючи Бога, Його волю людина «стяжає божественну подобу... через добродетельність... Стяжати подобу – означає стати другим богом..., богом по благодаті» [3, 227]. Згідно із Православ'ям, обожнення є метою християнського життя, яке можливо як нове життя у Христі лише за умови спільної дії благодаті та свободної волі людини. Якщо б свобода людини означала не свідомий вибір, а тотальне підкорення волі Божій, пригнічення і знеособлювання людини з боку Божественного Промислу і зводилася б до автоматичної слухняності, «вона б втратила свій онтологічний та моральний смисл – більше того, істотну рису людської богоподоби» [5].

Отже, Православ'я наголошує на тому, що «...істинно вільною є та людина, яка йде шляхом праведного життя та шукає спілкування з Богом, джерелом абсолютної істини... зловживання свободою, вибір хибного, позбавленого моральності образу життя в кінцевому підсумку руйнує саму свободу вибору, оскільки приводить волю до підкорення гріху... Ті, хто не бажають розлучатися з гріхом, віддають свою свободу дияволу – противнику Бога, отцю зла та несвободи. *Визнаючи цінність свободи вибору, Православна Церква стверджує, що вона неминуче зникає, коли вибір здійснюється на користь зла. Зло та свобода не сумісні*» [8].

Якщо Православна Церква вбачає істинну свободу в обоженні, то Католицька Церква, базуючись на вченні св. Фоми Аквінського, виводить її із розуму. Джерелом усього живого є Бог, тому істинним життям розумних істот є рух до Бога. Цей рух має два модуси – внутрішньо людський та зовнішньобожественний (благодать). *Воля, згідно з ученням Фоми Аквінського, є духовною спонукаючою силою, відмінною від чуттєвих спонукаючих сил, якій притаманне стремління до блага, як до джерела буття. Це і є істинна природна зумовленість волі, яка визначається безпосередньо загальним благом, окреме ж благо не здатне безпосередньо визначати рух волі.*

Вище благо, яке є блаженство, надає волі визначений напрямок, який не базується на наперед визначеному продуманому рішенні. Детермінований рух волі до цієї мети є абсолютно свободним тому, що у цьому випадку воля слідує власному природному призначенню.

* Природна воля – воля, в якій відсутній вибір як такий, вона вільно збігається у своїй направленості з Божественною волею. Така воля притаманна Ісусу Христу – єдине рішення Сина – кенозис, прийняття в собі всіх умов людського існування із досконалим підкоренням волі Отця: «Боже мій! Якщо можливо, щоб минула Мене чаша сія, але не як Я хочу, а як Ти» (Мт. 26:39). Така відсутність вибору водночас уміщує всі можливі варіанти вибору – у цьому і полягає істинна свобода – хто перебуває в «Слові Його» Спаситель дарує свободу («...і пізнайте істину, - а істина вас вільними зробить!») (Ів. 8:32).

Схильність волі до блага, яке є відмінним від вищого блага (блаженства), залежить від раціонального уявлення про це благо, яке і рухає волею. Вибір конкретної мети воління за допомогою розуму залежить від людини. Але у цьому виборі через посередництво благості присутня і воля Бога. Водночас св. Фома Аквінський акцентує увагу на тому, що людська воля має повну свободу в досягненні найбільш природної для неї мети, шляхом включення усіх внутрішніх сил. Вище благо, яке приносить блаженство, не принижує гідності волі, а дозволяє їй заспокоїтись у тому, що становить її мету. Таким чином, діяльність Творця, яка в межах волі забезпечує слідування природним нахилам та їх підтримку благодаттю, не віднімає свободи волі. У такому випадку Бог керує волею з середини, так, що вона діє в згоді із собою і з Богом. Необхідно зауважити, що, з цієї точки зору, природна схильність до загального блага недостатньо сильна, щоб забезпечити постійність його вільного вибору. Лише в союзі із благодаттю вона позбавляє людину можливості гріха.

У людині здійснення свободи вибору можливе лише в союзі волі та розуму. Коли вибір здійснюється на користь зла, це відбувається за рахунок розуміння певного зла як добра. Тобто воля рухається хибним шляхом окремого чуттєвого вибору, ігноруючи розум. Такий вибір не є істинно вільним. Рішення істинно вільного вибору надміру залежить від модусу пізнання. Гідність незалежної особистості полягає не лише у здійсненні вчинку, а у розрізненні мети та засобів, які приводять до поставленої мети. Усе це здійснюється *розумом*, який виносить свої рішення і визначає умови, тобто визначає те, що є для волі об'єктом здійснення.

Розпізнавання у процесі вибору реалізується інформованою волею. Відповідно здібність, яка забезпечує вільне рішення розуму у вільному виборі, – це воля. Воля рухає розумом, примушуючи його здійснювати рішення, а розум рухає волею, надаючи їй відповідні цілі. Ці дві здібності діалектично поєднані між собою.

Таким чином, свобода людини обумовлена її природою, яку вона отримує від Бога одночасно із раціональністю. Здатність усвідомлювати власну природу і приймати рішення, спираючись на розум, контролювати дії волі, утворює джерело гідності особи. Свобода вибору спирається на природне керівництво розуму. Вибір є істинно людським і вільним тоді, якщо включені всі інтелектуальні здібності людини.

Варто зауважити, що за Фома Аквінським свобода є програмою розвитку особистості, оскільки межі свободи, її свідоме здійснення розширюються лише за умови стабільної та правильної орієнтації людини, із якої в кінцевому підсумку може вирости теологія – пізнання Бога. Постійне зіткнення із проблемою вибору між добром та злом зумовлює появу свідомого здійснення добра, що, зрештою, формує звичку рухатися в напрямку до загального блага і виховує в людині добропорядність, у результаті чого вибір стає натхненним і творчим.

Як бачимо, у християнстві існують три основні підходи до розуміння свободи волі. Це, насамперед, зумовлено трьома основними підходами до розуміння Бога. Так, згідно з догматами *Православної Церкви*, Бог – це три вседосконалі Особи (іпостасі) Отця, Сина і Святого Духа, які однаково володіють єдиною божественною сутністю і «перебувають» один в одному в безперервному русі любові. Будучи образом та подобою Бога, людина, отже, покликана «перебувати» у Триєдиному Богові і здатна здійснити це покликання через свободу волі. Відтак, згідно з ученням Православної Церкви, *істинна свобода – це сутність Божжа, яка в людині можлива лише через теозис, обожнення*.

У *католицизмі* Бог є абсолютно актуальна чиста сутність, яка диференціюється в собі шляхом співвідношення із самим собою. Як внутрішньосутнісні відношення конститууються три божественні Персони – Отець, Син і Святий Дух. Ненароджений Отець народжує Сина. Син народжується від Отця. Дух Святий походить від Отця і Сина як однієї причини. Пізнання Бога здійснюється опосередковано, теоретико-раціоналістичним або інтелектуальним шляхом. *Свобода*, відповідно до вчення Католицької Церкви, – *це сутність Божжа, яка в людині проявляється через розум*.

У *протестантизмі* Бог є безмежно величною істотою, перед якою зникає будь-яке людське «Я». Спасіння, за переконанням протестантів, можливе лише вірою – винятково через Біблію та благодаттю Божою. Такий підхід зумовив у протестантизмі крайній суб'єктивізм. Для протестантів присутність Бога у Христі й досвід прощення завжди були пов'язані з життям окремої людини й конкретної общини в цілому. Звідсіля постає різноманіття як запропонованих інтерпретацій, так і релігійних теорій в історії протестантизму. Загалом у протестантизмі *свобода – це сутність Божжа, яка в людині проявляється через віру*.

Отже, свобода має свою об'єктивну основу в антропології у двох гілках християнства – православ'ї та католицизмі. У протестантизмі об'єктивною основою свободи постає онтологія. Православ'я і католицизм наділяють людину відповідальністю за власну долю та долю світу. Проявляючи свободу у православ'ї через обожнення, у католицизмі через розум, людина здатна подолати зло. Протестантизм оголошує акт віри як єдиний прояв людської свободи, відтак есхатологічне рішення залежить лише від волі Бога.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антисери Д. Западная философия от истоков до наших дней. Античность и Средневековье / Д. Антисери, Дж. Реале; пер. и под ред. С. А. Мальцевой. – СПб. : Пневма, 2001. – 693 с.
2. Бабій М. Свобода совісті: сутність і структура / М. Бабій // Релігійна свобода: гуманізм і демократизм законодавчих ініціатив в сфері свободи совісті (міжнародний і український контекст): наук. щорічник / за заг. ред. д. філос. н. А. Калодного. – К., 2000. – 146 с.
3. Каллист (УЭР) Епископ Диоклийский. Православная церковь. – М. : Библийско-Богословский Институт св. апостола Андрея, 2001. – 75 с.

4. Людина в цивілізації XXI століття: проблема свободи / [Табачковський В. Г., Булатов М. О., Лютий Т. В. та ін.] – К. : Наукова думка, 2005. – 272 с.
5. Николаева О. Свобода выбора [Электронный ресурс] / О. Николаева. – интерфакс. – Режим доступа : <http://old.portal.slovo.ru>
6. О свободе воли. Спор Эразма Роттердамского с Мартином Лютером. [Электронный ресурс] : интерфакс. – Режим доступа : <http://www.st.mrezha.ru/Erasmus.htm>
7. Ориген. О началах / Ориген. – Новосибирск, 1993. – 458 с.
8. Основы учения Русской Православной Церкви о достоинстве, свободе и правах человека. Русская Православная Церковь. Официальный сайт отдела внешних церковных связей. [Электронный ресурс] : интерфакс. – Режим доступа : <http://www.mospat.ru/ru/documents/dignity-freedom-rights/ii/>
9. Свенцицкий Валентин, Протоиерей / Валентин Свенцицкий. Диалоги. – [2-е изд. испр. и доп.] – М. : Издательство Православного Богословского Свято-Тихоновского института, 1995. – 495 с.

РЕЗЮМЕ

Т. В. Гаврилюк. Онтологично-антропологические аспекты свободы воли в христианстве.

В статье дан сравнительный анализ понимания свободы воли православием, католичеством и протестантизмом. Показано, что различия в понимании свободы связаны с догматическими разногласиями в понимании Бога. Выяснено, что в православии свобода человека проявляется через обожение, в католицизме посредством разума, а в протестантизм провозглашает акт веры единственным проявлением человеческой свободы.

Ключевые слова: человек, онтология, антропология, свобода, обожение, православие, католицизм, протестантизм.

SUMMARY

T. V. Gavrylyuk. Ontological-anthropologic Aspects of the Freedom of the Will-power in Christianity.

The comparative analyzes of the understanding of the freedom of the will-power by Orthodoxy, Catholicism, Protestantism was carried out in the article. The differences in the understanding of the freedom are connected with the dogmatic discord in the understanding of God. It is found out that in Orthodoxy freedom manifests itself via deifying, in Catholicism via mind, Protestantism proclaims the act of faith as the only manifestation of freedom.

Key words: man, ontology, anthropology, freedom, deifying, Orthodoxy, Catholicism, Protestantism.